

Flóra és Attila

József Attila halálának ötvenedik évfordulójára

Fél évszázad múlt el József Attila halála óta, de változatlanul fájó szívvel nézzük rövid életét, sorsát, azok is, akik nem ismerték, hát még azok, akik ismerték, látták, hallották, megélve szerették. A szomorúságot ma is nyilalló fájdalommal teszi a gondolat: hátha nem kellett volna idő előtt meghalnia, hátha meg lehetett volna menteni – nem a lassan gördülő balatonszárszói tehervonat előtt, alól. Akkor már késő lett volna. De korábban. Nem kézzel, visszarántó mozdulattal, hanem érzelmekkel, emberi szóval, távlattal, baráti, asszonyi meleggel. Ez a kérdés ott motoz a költő életrajzaiban, halálával foglalkozó írásokban, orvosi, pszichiátriai véleményekben, esettanulmányra szigorodó ábrázolásokban, irodalomtörténeti tanulmányokban. A „hátha” keskeny kapuját nyitogatják bennünk József Attila utolsó évének versei is, melyek között nem egy az életet szólítja, nem a halált, vagy nem hangosabban, mint a korábbi időkben, és nem arról tanúskodnak, hogy túl téren, időn az értelem nélküli világokban járt; egyáltalán nem zavaros, sőt kristálytisztán lát, világosan, de nem megvilágosodottan, mint a mártírok a kivégzés előtt.

Miért kellett meghalnia? Mi történt vele? Miről vallanak utolsó évei, hónapjai?

Meglepő és az idő kegyetlen fortélyait ismerő számára szinte csodával határos, hogy ötven esztendővel tragikus halála után az olvasó kezébe kerülhet egy kulcsfontosságú tanúságtétel, megannyi írás gyűjteménye, Illyés Gyuláné kis, de irodalomtörténeti jelentőségű könyve József Attila utolsó hónapjairól.* Régóta esedékes volt ez a vallomás, egy szemérmes asszony szűkszavúságában is beszédes, súlyos, mert pontos, az eseményeket híven feljegyző ábrázolása, mely nem meseszöveg emlékezés, hanem dokumentum, benne 45, eddig sehol nem közölt József Attila-levéllel.

Illyés Gyuláné koronatanú. Még akkor is az, ha másokat is ide kell számítanunk, a költő orvosain és ápolóin kívül testvéreit, Ignotus Pált, Illyés Gyulát és többi barátját, a betegágyánál újra felmerült arcokat. Ő a Flóra-versek címzettje, „ő a mezőn harmatosság,/ kétes létben bizonyosság”; ő az utolsó hónapok nagy és reménytelennek mondott, de épp ennek a levélgyűjteménynek alapján igenis reményteljes szerelme, Kozmutza Flóra. 1937-ben készült fényképe a borítólap belső szárnyán látható. Szép és okos fej. Ez sokmindent megmagyaráz. Érthető, hogy felfigyeltek rá mindenhol, ahol megjelent, forogtak utána a férfiak, az író- és költőfejek is, Illyés Gyula és József Attila egyaránt. Mindenki a maga módján reagált szépségére és vonzó egyéniségére: József Attilából rajongást, heves, feldúló szerelmet váltott ki mindjárt az első találkozáson.

Flóra gyógypedagógus volt, pszichológiával foglalkozott, bejárta Szondi Lipót intézetébe. 1937 februárjában társaságban ismerték meg egymást, ahová a költőt

* Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjairól*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1987, 162 lap.

egykori párizsi tanulótársa, Sándor Kálmán hozta el azzal a szándékkal, hogy a pszichológusnő majd tesztet készít vele. Így is történt. Ketten ültek az egyik szobában. Flóra adogatta neki a színes Rohrschach-táblákat. József Attila beszélt, Flóra jegyzetelt. Ez az együttlét elegendő volt ahhoz, hogy József Attilában szertelen szerelem keletkezzék, kizárólagossági igénnyel, belső viharokkal, a boldogtalanságig felfokozott, halálvágyat keltő féltékenységgel. Ilyen lelkiállapotban szinte szükségszerű, hogy az útjába verődött és mit sem sejtő lányt máris extatikus végletek között lássa és élje meg, imádatnak, kárhozatnak, „csupa kár” és „csupa rontás”-nak – mint „Reggeli fény” című versében írta.

Később telefonon ostromolta Flórát, találkozót kért, beszélni akart vele. A második együttlét órájában Flóra is észrevette, mi történt. Goethe a „*Die Wahlverwandtschaften*”-ben példálózgat az elemek és vegyületek természetével, a vonzások és egymásra találások szükségszerű kialakulásával. Az olaj nem keveredik a vízzel – fejtegeti –, de a savak és lúgok, bár ellentétes természetűek, szinte keresik egymást, s ha a mészkő savas oldattal találkozik, nem tehet róla: természete megváltozik, csaknem lényege alakul át. József Attila sem tehet róla, hogy Flóra így hatott rá; magával hozott adottságai és az akkori lelki helyzete szinte predestinálták arra, hogy a specifikus női kisugárzás hatására fellobbanjon benne a szunnyadó parázs. Azt is meg lehet érteni, hogy Flóra viszont más testi-lelki hozadékkal, más elképzelésekkel, a családi nevelés és egyéb hatások által kialakított elvárásokkal és az érzelmi folyamatok automatikusan ható, belső fékjeivel rendelkezett, s ha a költővel való találkozás megindított is benne valamit, nem ugyanazokon a pályákon haladt és lassan bontakozott ki a másik számára biztató, bár végig nem kielégítő formában. Feljegyzéseiből több helyen is kitűnik, hogy József Attila viselkedését extrémnek, bizarrnak, kicsit riasztónak találta és inkább részvétet vagy megértés rezonanciáját váltotta ki benne, nem pedig hirtelen szerelmet és a testi egyesülés vágyát, pedig József Attila ezt kívánta tőle visszafojtott türelmetlenséggel, bár nem felajzva.

Levelei mindenesetre nem erre vallanak, nem fejezik ki túláradó érzelmeit és vágyait. Nem vallomásokot ír, hanem fejtegetéseket a hűségről, szeretetről, együttlétről, jövőről. Alig van szó arról, hogy milyen szépnek találja Flórát, hogy kívánja, imádja. A megszólítás rendszerint „Kedves Flóra”, mindössze egyszer-kétszer „Drága Flóra”, s a tegező forma is ritka, a befejezés pedig hosszú ideig csak „üdvözlöm”, „üdvözli”, „sokszor üdvözlöm”. Intim kifejezések vagy utalások hiányoznak leveleiből, s csak betegsége idején írja néha lezárásként: „nagyon szeretem”, de az üdvözlő forma ekkor is túlsúlyban marad. Inkább verseiben a nagyvilágnak mondja el szerelmét, de persze darab ideig még közvetlen környezete sem tudta, kit szólít Flórának, vajon nem csupán fiktív személy van-e mögötte. Ezek a versciklusok vallomások és érzelmi tépelődések. Szentül hiszi, hogy érzelme örök, de – mint leveleiben – verseiben is fel-felbukkan a „hátha nem szeret” következő lépéseként a halál, sőt a gondolat is, hogy kit öljön meg, magát vagy Flórát.

Utolsó hónapjainak, lelkiállapotának alakulása szempontjából igen fontos természetesen az a kérdés, hogy Kozmutza Flóra miként viszonyult hozzá, mit mondott és írt neki. Leveleinek csak egy része maradt meg. A háború közeledtekor, 1944 végén abban a hitben vitték Tihanyba kettőjük levelezését és több más írást, holmit, hogy a félreeső helyen majd átvészeli a bombázásokat és a seregek elvonulását. Tévedtek. Nem a bombák és katonák, hanem a „békés civilek” voltak a

barbárok: 1945 kora nyarán térdig jártak a „széttépett, összegyűrt, összepiszkolt iratokban”. József Attila leveleinek „kétharmada maradt meg, az enyémeiből még kevesebb. Olyikon a bélyeg a borítékról a levéldarabbal együtt kitépve”. Flóra őszintén írt, érzelmi hőfokának, ismereteinek és továbbszőtt gondolatainak megfelelően. Kezdetből fogva rokonszenvet, majd barátságot érzett a költő iránt, aki imponált is neki. Egyes jelek és József Attila némely nézete megriasztotta, gondolkodóba ejtette, de jól érezte magát vele – egyre jobban, s ő is igényelte, szerette a találkozásokat, hosszú beszélgetéseket. Azt írja, hogy a személyes együttlét idején „oldottabb, érzelmibb, meggyőzőbb” tudott lenni, mint leveleiben. Írásaiban zárkózott volt, vagy inkább szűkszavú, bár egy idő múlva nem titkolta érzelmeit, kifejezte szeretetét és egyre gyakrabban kezdte leveleit így: „Drága Attila”. A befejezés azonban nála is rendszerint: „Sokszor üdvözlöm”.

A levelekből és feljegyzésekből az is kitűnik, hogy kettős életük biztató fejlődése nem haladhatott a maga autonómiát igénylő, törvényszerű útján, hanem ismételten és rontó módon szóltak bele nem várt események. Flóra még a fontolgatás stádiumában volt – alig két hónap telt el első találkozásuk óta –, s épp csak kezdett hajolni arra, hogy „talán vállalhatom érzelmileg is összetartozásunkat”, mikor (április végén) súlyosan megbetegedett: szívizom-, tüdő- és mellhártyagyulladás. Ez több hetes kórházi tartózkodást tett szükségessé, ami nem vált kapcsolatuk javára, szünetet rendelt el, tétlenséget, várakozást. József Attila türelmetlenné vált, nem szívesen fogadta el a rendkívüli helyzetet, a gyógyulással való törődés követelményeit, köztük azt is, hogy Flórának üdülésre van szüksége, el kell utaznia a Mátrába.

Érdekes, hogy Attila nem ment utána, nem látogatta meg, pedig Flóra várta, készült a találkozásra, és kicsit bizonytalan lett. Ezután már csak rövid tíz napjuk maradt, mert Flórának további pihenést rendeltek el. Nyaralni indult Tihanyba. Ha József Attila későbbi állapotát, felborult lelki egyensúlyát az előzményekből próbálnánk magyarázni, fel kellene tételezni, hogy ebben a tíz napban valami rendkívüli történt. Illyés Gyuláné most közreadott feljegyzései és emlékezete szerint azonban semmi ilyesmire nem került sor. Eltekintve József Attila szinte konstans anyagi gondjaitól, társadalmi helyzetének nyomasztó bizonytalanságától, épp ez a pár nap harmonikus volt, vidáman telt és abban a reménykedő hangulatban, hogy nyáron majd lesz idő és alkalom mindenre, elsősorban az egymáshoz való közelebb kerülésre. Épp ezért valószínűbb az a magyarázat, hogy a bajok jóval korábban, a szerelem fellobbanása előtt kezdődtek, s ha József Attila betegségének kiújulása, az újabb „Schub”, nem lehetett is független érzelmi igénybevételétől, az okokat és eredőket mélyebb rétegekben, a betegségek sajátos világában és a gének sorsmeghatározó összjátékában kell keresnünk.

Mert ez a sorsfordulat már nem is a szerelem erőpróbája volt, hanem végzés, végrehajtás, melyben megszűnt a szereplők szabadakarata, és tehetetlenné váltak, bábukká az ismeretlen hatalom kezében. El kellett szenvedniük a kegyetlen történetet, hagyniuk kellett, hogy beteljesedjék rajtuk a tragédia. Az ár elkapta őket, zuhanni kezdtek. A folyamat megfordíthatatlan volt, akár megragadták egymás kezét, akár lázadtak, kétségbeestek, sírtak, mint József Attila a Siesta-szanatóriumban, ahová július folyamán, Flóra távolléte alatt, bezállították.

Az orvosok számára félreismerhetetlenek voltak a betegség jelei, tudták, mi történt. Flóra nem. Csak húsz nap múlva értesült Attila állapotáról. Levelet kapott

tőle, de csak később tudta meg a történeteket, bár akkor sem volt pontos és teljes képe a helyzetről. Ahogy azonban a levelek tartalma alapján kibontakozott előtte, úgy fokozódott benne a segítőkészség, a gyengédség és szeretet.

Ezt azért is ajánlatos kiemelni, mert sokan a kívülálló fölényességével bírálták Illyés Gyuláné magatartását. Volt, aki tartózkodásáért hibáztatta, mások meg felrótták neki, hogy a betegség hatására fedezte fel érzelmeit. Egyik vád sem találó, nem is beszélve arról, hogy két ember egymáshoz való viszonyában harmadik oldalról nincs helye a vádnak. Flóra nem tartózkodott, hanem rövid közös idejük alatt, mindvégig közelített, tehát nem a betegség hatására fedezte fel saját érzelmeit, hanem meglevő vonzódását és szeretetét ekkor térítette el a költő betegsége a segítőkészség irányába. S ez nem volt szerencsés egyikük szempontjából sem; ártott a szerelemnek. József Attila nem tudhatta világosan, hogy nem szerencsétlen állapota tette-e melegebbé a női szavakat, Flóra pedig nem lehetett tisztában önmagával, azzal, hogy vajon részvéte nem szítja-e fel szeretetét, vagy a szeretete módosult át fokozott együttérzéssé. A leírások és a közzétett levelek alapján ahhoz azonban nem fér kétség, hogy Flóra gyengéd és őszinte volt, mellette állt a tőle telhető intenzitással – mint 1937. augusztus 3-án kelt soraiban írja: „Érzem, ha beszélénk, meg tudnám győzni, hogy érdemes élni. Bízék bennem. Tudnia kell, hogy nagyon becsülöm és szeretem magát. Minden szavamat elhihette, mert éppen magának mindig a legszigorúbban az igazat mondtam.”

Vádnak, számonkérésnek, kritikának itt nincs helye. Megilletődötten olvassuk az élőhalott szerelem és az élőhalott József Attila utolsó hónapjainak most közzétett, eredetileg nem nekünk szóló utolsó üzeneteit. Befelé ment a labirintusban, s nem tudott rajta segíteni sem inzulin-kúra, sem pszichoanalízis, gyógyszerek garmada vagy a megértő szó. Flóra próbálta tartani benne a lelket, mindenki próbálta. S mikor újra találkozott a pár a Siesta-szanatórium bejáratánál, Flóra megígérte, hogy Attila felesége lesz. Ettől ugyan feléledt benne a remény, de zokogással párosult, féktelen indulatok között hányódott, kötekedő lett, gyanakvó, majd elomló és gyenge. Nagyon megváltozott, majdnem idegen lett, „szinte ismeretlen férfi” – írja Illyés Gyuláné. Megviselte testét, lelkét, idegeit a gyógyíthatatlan betegség, de szelleme élni látszott. Ekkoriban érezte meg, hogy hiába a szép kilátások, a tervezett közös jövő, s hiába készítette össze a papírokat a nőüléshez, hiába a kinyújtott kéz, az akarás, mert „be vagy zárva a Hét Toronyba/ és már sohasem menekülsz” – mint egyik utolsó versében olvassuk. Nem tudott hinni többé. Számára nem volt szabadulás, hiába akarta ő s hiába akarták mások. Talán erre gondolt, mikor Balatonszárszón elindult a vasútállomás felé...

Ha nem ott, máshol; ha nem akkor, máskor és másképp, más körülmények között, de a vég – öngyilkosként vagy kórteremben – mindenképp bekövetkezett volna. Egy menthetetlen ember megmentési kísérletének története ez a könyv.

A fájdalom feldúlta Flórát; most már ő is támaszra szorult. Illyés Gyulától kért segítséget. S ez igen fontos mozzanat. Ezt is tisztázza ez a kis dokumentáció. Sok mendemonda keletkezett és makacsul tartotta magát azóta is. Illyés Gyulát azzal vádolták, hogy „elvette” József Attilától Flórát. Még pár éve is érkeztek levelek hozzá, melyek – enyhén szólva – szemére vetették Illyés Gyulának, hogy „elbánt” egykori költőbarátjával. Igaztalan vádak ezek. Illyés hamarabb ismerte Flórát, s ha ez nem is opció, mégis inkább azt lehetne mondani, hogy fordítva történt: József Attila lépett

közbe és felizzó szerelmével elragadta a lányt Illyés Gyula elől. Épp ezért érthető, hogy a tragédia *után* a fájdalomban és a tehetetlen önvádak idején egymásra és egymásban vigaszra találtak.

Sok mindent tisztáz ez a kis kötet, „fehér könyve” egy sorsformáló érzelmi kapcsolatnak. Irodalomtörténészek, olvasók, József Attila egykori barátai és azok, akik ezután válnak barátaivá a versek révén, hálásak lehetnek Illyés Gyuláné Kozmutza Flórának, hogy ötven év után felnyitotta a régi szerelem archívumát és hozzáférhetővé tette ezeket az egyedülállóan fontos leveleket, feljegyzéseit, rejtegetett emlékeket.

(Új Látóhatár, 1987/4. szám)

Flóra